

T. XXVIII (2025) Z. 4 (80)
ISSN 1509-1074
10.24425/rhpp.2025.157153

ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ

The press in communist
Poland and the mainstreaming
of esoteric practices

**Prasa PRL jako medium
upowszechniające
praktyki ezoteryczne***

Wydział Filologiczny
Katedra Badań Porównawczych i Edytorstwa
Uniwersytet w Białymstoku
Plac Niezależnego Zrzeszenia Studentów 1
PL 15-420 Białystok
e-mail: m.bednarczuk@uwb.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-3490-3446>

**Monika
BEDNARCZUK**

KEY WORDS:

Polish press, communism, public discourse, journalists,
esoteric practices, psychotronics, New Age

SŁOWA KLUCZOWE:

prasa, PRL, dyskurs publiczny, dziennikarze, praktyki
ezoteryczne, psychotronika, New Age

* Praca została zrealizowana w ramach projektu „W poszukiwaniu innej wiedzy: zachodni ezoteryzm w PRL”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki na podstawie decyzji nr DEC-2020/37/B/HS2/00894.

Streszczenie

Od połowy lat 70. prasa w PRL coraz częściej podejmowała temat różnych praktyk ezoterycznych, poczynając od „unaukowionych” podejść do zjawisk paranormalnych (parapsychologia) po zagadnienia takie, jak bioenergoterapia, chiromancja, astrologia, rebirthing i medytacja. Celem artykułu jest prześledzenie tych procesów, z uwzględnieniem znaczenia czasopism dla środowiska ezoterycznego oraz powodów podejmowania tej problematyki przez różne periodyki. Aby zrekonstruować przebieg i konteksty upowszechniania praktyk ezoterycznych w prasie, zastosowano metodę historyczno-opisową i elementy metody analizy zawartości prasy. Ustalono, że wśród czasopism, które w największym stopniu przyczyniły się do popularyzacji tematyki ezoterycznej, były początkowo „Tygodnik Demokratyczny”, „Literatura” i młodzieżowe „Dookoła Świata”, następnie zaś „Przekrój” i PAX-owskie tygodniki „WTK” oraz „Kierunki”. Periodyki te poruszały omawiane zagadnienia z kilku powodów, przede wszystkim z chęci pozyskania czytelników oraz z racji zainteresowań poszczególnych dziennikarzy, utrzymujących niekiedy żywe kontakty ze środowiskiem ezoterycznym.

Summary

Commencing in the mid-1970s, the press in the People's Republic of Poland exhibited an increased interest in various esoteric practices that ranged from 'scientific' approaches to paranormal phenomena (parapsychology) to healing, chiromancy, astrology, rebirthing and meditation. This article highlights the importance of the press coverage to the esoteric community and examines the reasons of the individual magazines for taking up esoteric themes. In order to reconstruct these developments and their backgrounds, this study relies on a combination of the historical-descriptive method approach and press content analysis. The results show that among the periodicals that contributed most to the mainstreaming of esoteric practices were *Tygodnik Demokratyczny*, *Literatura* and the popular youth magazine *Dookoła Świata*; they were joined later by *Przekrój*, *Kulisy*, as well as *WTK* and *Kierunki*, weeklies of the PAX Association. The press covered esoteric topics for a number of reasons, first and foremost to attract readers and because of the personal fascinations of some journalists who maintained close contacts with the esoteric community in Poland.

Wprowadzenie

Czy istnieje postrzeganie pozazmysłowe?, Psychotronika — czary XX wieku, Szósty zmysł, Magnetyzerzy, Moje jasnowidzenie świata, Jak zostałem astrologiem, Czas parapsychologii, Możliwości radiestezji, Opowieści wróżbity, Horoskop jest żaglem, Sekrety bioterapii — oto tytuły kilku spośród zaskakująco wielu podobnych artykułów, jakie w latach 70. i 80. zamieściły m.in. „Przekrój”, „Perspektywy”, „Kultura”, „Dokoła Świata”, „Literatura”, „Kulisy”, „WTK”, „Kierunki” i „Tygodnik Demokratyczny”¹. Przywołane teksty dotyczą wątków paranormalnych, magii, astrologii, okultyzmu, New Age itd., które mieszczą się w kategorii szeroko definiowanych praktyk ezoterycznych². Jednak, przynajmniej na pierwszy rzut oka, problematyka ta kłóci się ze światopoglądem materialistycznym, propagowanym

¹ J. Kalkowski, *Czy istnieje postrzeganie pozazmysłowe (Poważnie o „duchach”)*, „Przekrój” 1970, nr 1297, s. 10–11; A. Hollanek, *Szósty zmysł*, „Perspektywy” 1972, nr 51 (173), s. 14; L.E. Stefański, *Psychotronika — czary XX wieku*, „Kultura” 1973, nr 32, s. 11; K. Boruń, *Magnetyzerzy*, „Dokoła Świata” 1974, nr 33, s. 18–19; C. Klimuszko, *Moje jasnowidzenie świata*, „Literatura” 1974, nr 39–nr 51/52; 1975, nr 1–nr 5, s. 14; A. Łaszowski, *Jak zostałem astrologiem*, „Kierunki” 1974, nr 11, s. 6–8; S. Krippner, *Czas parapsychologii?* Rozmawiał P. Chance, tłum. J. Kwaśnik, „Tygodnik Demokratyczny” 1975, nry 27, 28, 29, s. 18, 19; Z. Kiljanek, *Możliwości radiestezji*. Rozmawiał J. Olejnik, „WTK” 1975, nr 18, s. 1, 8; A.J. Mustafa, *Opowieści wróżbity*, „Tygodnik Demokratyczny” 1979, nr 1, s. 20; nr 3, s. 21; nr 10, s. 20; nr 18, s. 20; A. Wesołowski, *Horoskop jest żaglem*. Rozmawiała E. Sadowska, „WTK” 1980, nr 14, s. 12; K. Doroszewski, *Sekrety bioterapii*, „Kierunki” 1983, nr 42, s. 8.

² Podążam tropem badaczy, którzy podkreślają związki między klasycznymi nurtami ezoterycznymi, okultyzmem, parapsychologią i New Age. Zob. *The New Age of Russia. Occult and Esoteric Dimensions*, red. B. Menzel, M. Hagemeister, B.G. Rosenthal, München – Berlin 2012; A. Anton, *Das Paranormale im Sozialismus. Zum Umgang mit heterodoxen Wissensbeständen, Erfahrungen und Praktiken in der DDR*, Berlin 2018; oraz seria „Okkulte Moderne” wydawnictwa de Gruyter. Przykładem otwartego podejścia do ezoteryzmu, które wręcz rezygnuje z prób ujęć normatywnych na rzecz badań konkretnych praktyk, jest też Center for Advanced Studies „Alternative Rationalities and Esoteric Practices from a Global Perspective” na Uniwersytecie w Erlangen-Norymberdze. Notabene, autorzy niechętni nurtom ezoterycznym również często utożsamiają je z okultyzmem, np. Z. Musiał, B. Wolniewicz, *Psychotronika jako neookultyzm*, „Studia Filozoficzne” 1975, nr 7, s. 155–168; H. Karaś, *Quo vadis, Nowa Ero? New Age w Polsce*, Warszawa 1999.

przez komunizm. Już z tego względu jej intensywna obecność w prasie zasługuje na analizę³.

W artykule wykorzystuję metodę historyczno-opisową oraz elementy metody analizy zawartości prasy. W pierwszej części szkicuję sytuację środowiska ezoterycznego w PRL, wskazując powody, dla których prasa była dla niego kluczowa w procesie komunikacji z szerszą publicznością. W drugiej zarysowuję początki omawianej problematyki w czasopiśmie z lat 60., z uwzględnieniem działań cenzury, sytuacji w ZSRR oraz powiązań między światem dziennikarzy a przedstawicielami środowiska ezoterycznego. W trzeciej części rozważań śledzę dynamikę tej problematyki w prasie lat 70. i 80., wskazując autorów najbardziej aktywnych na tym polu oraz przemiany i konteksty postrzegania praktyk ezoterycznych widoczne w wybranych czasopiśmie.

Środowisko ezoteryczne i prasa w PRL

Znaczenie prasy dla upowszechniania praktyk ezoterycznych ilustrują już wymienione we wprowadzeniu do tego artykułu czasopisma, zróżnicowane pod względem tematyki, adresatów i nakładu. Wśród nich są bowiem zarówno najbardziej poczytne, jak i niszowe tygodniki⁴; periodyki dla dorosłych i młodzieży; tytuły kojarzone z PZPR, Stowarzyszeniem PAX, Stronnictwem Demokratycznym oraz te stroniące od deklaracji ideologicznych. Wątki ezoteryczne podejmowały też elitarne „Ty i Ja”, miesięcznik prozdrowotny „Żyjmy Dłużej”, a pod koniec lat 80. nawet niektóre czasopisma wydawane przez komitety wojewódzkie PZPR.

Sympatię części środowiska dziennikarskiego dla tematyki ezoterycznej dostrzeżono już w połowie lat 70. Zbigniew Musiał i Bogusław Wolniewicz ocenili wówczas to zjawisko jako „jednostronną i napastliwą propagandę poglądów okultystycznych” przez „kilku lub co najwyżej kilkunastu warszawskich dziennikarzy,

³ „Prasa” rozumiana jest tutaj jako wydawnictwa periodyczne. Zob. T. Mielczarek, *Prasa*, [w:] *Leksykon terminów medialnych*, red. K. Wolny-Zmorzyński, K. Doktorowicz, P. Planeta, R. Filas, Toruń 2024, t. 1, s. 214. W tym miejscu chcę podziękować anonimowemu recenzentowi za cenne uwagi.

⁴ I tak nakład „Przekroju” w 1970 roku wynosił 509 tys., a w 1977 już prawie 700 tys. egzemplarzy; nakład „Kulis” w 1975/1976 r. wynosił ok. 418 tys., „Perspektyw” w 1972 r. — ponad 266 tys., a „Dookoła Świata” w 1974 r. — ponad 303 tys. egzemplarzy. Sprzedaż „Kultury” w 1973 r. przekraczała 94 tys., ponad dwukrotnie więcej niż „Literatury”. „Tygodnik Demokratyczny” ukazywał się w 1979 r. w niespełna 29 tys. egzemplarzy, natomiast „Kierunki” w 1983 r. — w około 14 tys. egzemplarzy. Dane przytaczam za: *Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1971*, Warszawa 1972, s. 14; *Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1974*, Warszawa 1975, s. 12, 23; *Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1977*, Warszawa 1978, s. 21, 23; *Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1979*, Warszawa 1980, s. 27; *Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1983*, Warszawa 1984, s. 24.

którym nieopatrznie udostępniono [...] kanały masowej informacji”⁵. Celem wypowiedzi obu filozofów było udowodnienie zwolennikom praktyk ezoterycznych błędów w rozumowaniu itd. U podstaw niniejszego artykułu leży natomiast przekonanie, że istnieją różne formy wiedzy i typy racjonalności oraz że praktyki ezoteryczne należy rozpatrywać w złożonym kontekście społeczno-kulturowym, analizując m.in. znaczenie środków komunikowania masowego⁶.

Kontakty dziennikarzy z grupami ezoterycznymi będą jeszcze przedmiotem uwagi w dalszej części artykułu. Najpierw jednak wypada przedstawić powody, dla których środowisko ezoteryczne dążyło do tego, aby móc propagować swoje poglądy w prasie. Pierwszy z nich wydaje się oczywisty: w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej monopol na środki komunikowania masowego należał do rządzących, prasa zaś, pomimo rozwoju telewizji i radia, długo pozostawała najważniejszym medium masowym. Obecność na łamach prasy nie tylko zapewniała wzrost społecznej widzialności, lecz również legitymizowała określone idee i działania. Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk dopiero w latach 1979–1982 wydał zezwolenia na publikację pierwszych czasopism ezoterycznych, i to w niewielkim, kilkutyśięcznym nakładzie⁷.

Drugi powód to kwestie ekonomiczne. Środowisko ezoteryczne początkowo nie dysponowało zapleczem finansowym ani organizacyjnym, pozwalającym na własną działalność wydawniczą. Pewien przełom stanowiły serie „Informacja. Materiały instruktażowo-metodyczne”, „Informacja. Radiestezja, Geotronika, Biotronika, Psychotronika” i inne, wydawane przez Wielkopolskie Stowarzyszenie Różdżkarzy od 1977/1978 r., lecz niebędące czasopismami, oraz powstanie Centrali Usługowo-Wytwórczej „Różdżkarz” w Poznaniu⁸. Zarejestrowanie tych organizacji, czyli ich uznanie przez władze, pozwalało na organizację szkoleń i konferencji; było również podstawą tworzenia oddziałów terenowych, reklamowania odpłatnych usług itp.⁹ Jednak szeroką rozpoznawalność zapewniały dopiero publikacje w prasie.

Trzeci powód ma związek z ambicjami i postawą światopoglądową przedstawicieli tej części środowiska ezoterycznego, której zależało na pozyskaniu sympatii

⁵ Z. Musiał, B. Wolniewicz, *Psychotronika...*, s. 155–156.

⁶ Np. *Religion and Magic in Socialist and Post-Socialist Contexts I. Historic and Ethnographic Case Studies of Orthodoxy, Heterodoxy, and Alternative Spirituality*, ed. A. Cotozana, J.M. Nyce, Stuttgart 2017; M. Bednarczuk, *Western Esotericism and Parapsychology in Socialist Poland. Between Censorship and the Official Culture*, „Zeitschrift für slavische Philologie” 2024, t. 80, nr 2, s. 399–425.

⁷ Mowa o takich czasopismach, jak ukazujące się od połowy lat 80. miesięczniki „Trzecie Oko” i „Problemy Zjawisk Nieznanych”.

⁸ W 1984 r. Centrala „Różdżkarz” wydawała np. miesięcznik „Różdżkarz” w nakładzie dwóch i pół tysiąca egzemplarzy. Prezes GUKPPiW odrzucał wnioski o zwiększenie nakładu. Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], sygn. 2/1102/0/3.2.2/496 [b. num. kart].

⁹ W latach 80. aspekt finansowy odgrywał już niebagatelną rolę. Zob. J. Rurański, *Życie pozamysłowe*, „Polityka” 1984, nr 4, s. 7.

prasy. W PRL istniały także grupy dystansujące się od systemu komunistycznego, zwłaszcza te kultywujące tradycje przedwojenne, zainteresowane teozofią, antropozofią i astrologią, i były one dyskryminowane przez reżim. Znakomicie widać to na przykładzie Wandy Dynowskiej, o której prasa zwykle milczała. Niektóre nurty, jak masoneria, okazywały się z założenia tajne (i zwalczane). Równolegle formowały się jednak grupy, które wierzyły, że praktyki ezoteryczne można pogodzić z dominującą ideologią, i wchodziły z nią w dialog, aby osiągnąć swoje cele.

Okolicznością nadrzędną pozostawała, oczywiście, sytuacja polityczna nie tylko w Polsce, lecz również w ZSRR. Nieprzypadkowo pierwsze teksty o problematyce paranormalnej pojawiają się w prasie podczas „odwilży” i pod koniec lat 50. Mowa jednak o pojedynczych artykułach, takich jak utrzymane w sensacyjnym tonie doniesienie o uzdrawianiu na odległość, zamieszczone w 1956 r. w „Przekroju” bądź cykl tekstów o przedwojennym jasnowidzu Stefanie Ossowieckim w tygodniku „Za i Przeciw”, powiązany z Chrześcijańskim Stowarzyszeniem Społecznym; równocześnie ukazał się krytyczny wobec zjawisk paranormalnych tekst w „Problemach”¹⁰. W większej skali tematyka ta pojawia się w prasie około 1963 r., po tym jak w ZSRR wznowiono eksperymenty nad postrzeganiem pozazmysłowym i zezwolono na publikację poświęconych tym kwestiom książek oraz artykułów.

Początki, czyli ezoteryzm (u)naukow(ion)y w prasie lat 60.

Lata 1963–1964 można uznać za pierwszą cezurę w postrzeganiu tematyki ezoterycznej przez władze, z zastrzeżeniem, że mówimy o jeszcze ograniczonym obiegu społecznym tych treści. W tym okresie w miesięcznikach „Ty i Ja”, „Żyjmy Dłużej” i „Dookoła Świata” oraz w tygodniku „Przekrój” ukazał się szereg artykułów poświęconych telepatii, jasnowidzeniu i dermooptyce (tzw. widzenie skórne). Rzec można, iż czasopisma te pełniły rolę poligonu doświadczalnego, na którym wypróbowywano granice tolerancji cenzorów. Świadczy o tym po pierwsze fakt, że nie były to publikacje liczne, po drugie — odwołania do badań radzieckich. Jeśli chodzi o skalę, mowa o kilku tekstach w danym czasopiśmie w skali roku, a zatem zjawisku

¹⁰ M. Lis-Gawalewicz, *Cudowne uzdrowienia*, „Przekrój” 1956, nr 579, s. 4 (artykuł poświęcony dr. Hansowi Rehderowi z kliniki gastroenterologii w Hamburgu, który we współpracy z bioenergoterapeutą miał uleczyć trzy kobiety); A. Szomański, *Stefan Ossowiecki — u progu wielkiej tajemnicy*, „Za i Przeciw” 1959, nr 27–nr 35, s. 7; nr 39, s. 7; A. Malewski, *Czy istnieją zjawiska paranormalne*, „Problemy” 1957, nr 8, s. 565–573. Jeśli chodzi o zasięg tych publikacji, to u progu lat 60. sprzedaż „Przekroju” wynosiła ponad 425 tys., „Za i Przeciw” — ponad 42 tys., a „Problemów” — ponad 32 tys. egzemplarzy. Zob. *Biuletyn przeciętnych nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1959*, Warszawa 1960, s. 14, 22, 30.

marginalnym pod względem ilościowym. Jednocześnie artykuły te były obszerne, nierzadko dwustronicowe i ilustrowane zdjęciami lub grafikami, a zatem atrakcyjne również wizualnie. Przywoływanie nazwisk uczonych z ZSRR także jest zrozumiałe, zważywszy na kierunek, z którego nadchodziły główne impulsy do tych tekstów, chociaż wymieniano także naukowców zachodnich.

Najwyraźniej nie przekraczano dopuszczalnych granic światopoglądowych, gdyż nie udało mi się odnaleźć negatywnych recenzji takich artykułów z lat 60. w dokumentach Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk¹¹. Strategia polegająca na eksponowaniu badań radzieckich uczonych oraz rozwoju nauk przyrodniczych i omawianiu zjawisk paranormalnych na tym tle okazała się skuteczna. Dystansowano się od „okultyzmu”, „mistycyzmu”, „astrologii” i ogólnie „zabobonów”, podkreślając, że zagadnienia parapsychologiczne są podbudowane naukowo¹². Na przykład artykuł *Cud czy zjawisko biologiczne* w „Żyjmy Dłużej” to wybór wypowiedzi radzieckich uczonych, które potwierdzają istnienie telepatii lub jej przeczą, uzupełniony sceptycznym — ale nie negatywnym — komentarzem Stanisława Lema¹³. Zofia Kaden w „Ty i Ja” oraz Wojciech Giełżyński, Maciej Iłowiecki i Marek Jaworski na łamach „Dookoła Świata” podejmowali tematy różdżkarstwa, telepatii i dermooptyki, akcentując jednak wiarę w światopogląd materialistyczny i wyrażając nadzieję na rychłe odkrycie mechanizmów kryjących się za niewyjaśnionymi dotąd zjawiskami¹⁴.

Wśród badaczy radzieckich, wymienianych w polskich artykułach, centralną pozycję zajmował profesor medycyny Leonid Wasiljew, którego idee często przywoływano. Konkretnie nazwiska i tytuły naukowe oraz zdania typu: „W doświadczeniach brali udział uczeni z Instytutu Problemów Przekazywania i Informacji Akademii Nauk ZSRR, Instytutu Biofizyki Akademii Nauk i Instytutu Neurologii Akademii Nauk Medycznych ZSRR” nadawały wiarygodności omawianym kwestiom. Jeśli zaś chodzi o polskich naukowców, to najważniejszą osobą, która wspierała problematykę parapsychologiczną swoim autorytetem, był Stefan Manczarski — specjalista w zakresie systemów łączności, wybitny inżynier, konstruktor i od 1960 r. dyrektor Zakładu Geofizyki PAN¹⁵. Manczarski chętnie komentował doniesienia

¹¹ W ramach badań dokonano przeglądu kilkuset teczek z lat 1945–1989 z zespołu „Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk” (sygnatura 2/1102/0), przechowywanego w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Nie jest jednak wykluczone, że takie recenzje powstały.

¹² Np. M. Jaworski, *Tajemnice paranormalności*, „Dookoła Świata” 1964, nr 51/52, s. 18–19; por. Jar-Karo, *Astrologia — tajna broń Churchilla*, „Kulisy” 1964, nr 1, s. 5.

¹³ Seg., *Cud czy zjawisko biologiczne*, „Żyjmy Dłużej” 1963, nr 6, s. 19.

¹⁴ Z. Kaden, *Różdżka czarodziejska*, „Ty i Ja” 1963, nr 9, s. 49–50; oraz *Telepatia*, „Ty i Ja” 1964, nr 10, s. 43–45; nr 11, s. 18–19; W. Giełżyński, *Raport w sprawie czarnej magii*, „Dookoła Świata” 1964, nr 1, s. 10–11; M. Jaworski, *Tajemnice paranormalności*...

¹⁵ Między 1956 a 1960 r. pracował w Instytucie Podstawowych Problemów Techniki PAN. J. Kubiawski, *Manczarski Stefan*, [w:] *Słownik polskich pionierów techniki*, red. B. Orłowski, Katowice 1984, s. 132.

o przenoszeniu myśli na odległość lub o osobach umiejących jakoby rozpoznawać kolory i litery opuszkami palców¹⁶. Publikacje te, co znamienne, sąsiadowały z artykułami o locie na Księżyc, eksperymentach z hibernacją, postępach neurofizjologii itd., przez co wpisywały się w ówczesny optymizm poznawczy. Ponadto można przypuszczać, że cenzorzy byli łagodniejsi wobec tekstów prasowych, w których cytowano ludzi nauki.

Odnosi się to także do artykułów z czasopism wysokonakładowych, takich jak „Przekrój”, który podjął tematykę ezoteryczną w połowie lat 60. Zagadnienia paranormalne prezentowali zresztą niekiedy na jego łamach ci sami autorzy, którzy wcześniej pisali do czasopism młodzieżowych, np. Marek Jaworski. Szczególnie zaskakiwać może tytułowa strona „Przekroju” z 19 września 1965 r., na której relacja ze spotkania premiera Józefa Cyrankiewicza z gen. Charles’em de Gaulle’em sąsiaduje z artykułem o jasnowidzeniu i telepatii¹⁷. „Przekrój” osiągał w tym czasie nakład 480 tys. egzemplarzy¹⁸, a zestawienie wysokiej rangi polityków z postrzeganiem pozazmysłowym mogło być przecież uznane za prowokację. Nie udało mi się jednak znaleźć materiałów sugerujących, że cenzorzy zamierzali ukarać redakcję tygodnika. Owa wyrozumiałość wiązała się zapewne z tym, że „Przekrój” cieszył się sporym marginesem swobody, ale być może miała i inne powody¹⁹.

O zjawiskach paranormalnych pisał również od późnych lat 60. „Tygodnik Demokratyczny” (organ Stronnictwa Demokratycznego) i — podobnie jak w wypadku „Przekroju” — w dokumentach Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk z tego czasu nie odnalazłam przykładów ingerencji w poświęcone parapsychologii artykuły Krzysztofa Borunia, dziennikarza i pisarza science fiction, mimo że teksty te traktowały m.in. o jasnowidzu Stefanie Ossowieckim, obracającym się wśród elity politycznej i kulturalnej II RP²⁰. Krzysztof Boruń zresztą, co warto uwypuklić, był zafascynowany tą tematyką i długo współpracował ze Stefanem Manczarskim. Wystarczy wymienić ich udział w powołaniu Polskiego Towarzystwa Cybernetycznego w 1962 r. i eksperymentach parapsychologicznych oraz wspólną książkę *Tajemnice parapsychologii* (1977). Swoistym łącznikiem między nimi był też Ossowiecki, któremu obaj poświęcili wiele uwagi. Boruń kooperował także przez

¹⁶ W. Giełżyński, *Raport w sprawie...*; M. Jaworski, *Tajemnice paranormalności...*; S. Manczarski, *Polski naukowiec o telepatii*. Rozmawiała E. Łozińska, „Ty i Ja” 1965, nr 1, s. 2–3.

¹⁷ M. Jaworski, *Czy jasnowidzenie jest faktem?*, „Przekrój” 1965, nr 1067, s. 1, 11.

¹⁸ *Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1965*, Warszawa 1966, s. 16.

¹⁹ Podobno „dobry znajomy [Mariana] Eilego” Stanisław Gajewski przyczynił się do zbliżenia między Charles’em de Gaulle’em a władzami PRL, a Cyrankiewicz miał po raz pierwszy zobaczyć swoją przyszłą żonę Ninę Andrycz właśnie na okładce „Przekroju”. Zob. T. Potkaj, *Przekrój Eilego. Biografia całego tego zamieszania z uwzględnieniem psa Fafika*, Kraków 2019, s. 149, 174. Osobną sprawą jest wieloletnia przyjaźń Niny Andrycz z astrologiem i masonem Robertem Walterem. N. Andrycz, *Patrę i wspominam*, Warszawa 2012, s. 89.

²⁰ K. Boruń, *Dr Ochorowicz a nauka*, „Tygodnik Demokratyczny” 1967, nr 11, s. 6; oraz *Zagadka Ossowieckiego*, „Tygodnik Demokratyczny” 1967, nr 14, s. 6.

pewien czas z Lechem Emfazym Stefańskim, organizatorem warszawskiego środowiska ezoterycznego. Podobny spłot życia osobistego z zaangażowaniem w praktyki ezoteryczne jest też znamieny dla Lucyny Winnickiej.

Ofensywa tematyki ezoterycznej w prasie lat 70.

Na przełomie lat 60. i 70. tematyka ezoteryczna pozostaje jeszcze na uboczu zainteresowań prasy, lecz przenosi się z czasopism młodzieżowych do tych dla dorosłych. Godne wzmianki są seria artykułów wspomnieniowych Jerzego Jacyny *Fakty i legenda o Ossowieckim*, ukazująca się od lipca 1970 do maja 1971 r. w „Tygodniku Demokratycznym” (46 odcinków)²¹ oraz pierwsze, a przy tym obszerne, cykle horoskopów „*Jaki jesteś?*” w „Kulisach” (opracowane przez Leszka Szumana) oraz w miesięczniku „Opole” (pióra prasoznawcy Joachima Glenska)²². Wkrótce różnego rodzaju horoskopy pojawią się w „Przekroju” (listopad 1971), „Panoramie” (luty 1973) czy „Tygodniku Demokratycznym” (1976). Na artykuły o astrologii, bynajmniej jej nie dyskredytujące, można się było natknąć w tym okresie nawet w „Polityce” i „Kierunkach”²³.

Właśnie wtedy nastąpił, jak się wydaje, przełom w postrzeganiu i traktowaniu tematów ezoterycznych przez środki masowego przekazu, zwłaszcza prasę. Obok tekstów o parapsychologii ukazywało się coraz więcej publikacji wykraczających pod względem światopoglądowym poza to, co dotąd tolerowały władze. Również tym razem pierwszy impuls przyszedł z ZSRR, a kolejny z Czechosłowacji. Lata 1968–1972 w Związku Radzieckim to bowiem czas pierwszych międzynarodowych sympozjów poświęconych zjawiskom paranormalnym, a nawet wystąpięń amerykań-

²¹ Ciekawy jest w tym kontekście artykuł Romany Dalborowej, w okresie II RP członkini Zarządu Towarzystwa Metapsychicznego, która wspomina Ossowieckiego i inne media z lat międzywojennych (*A jednak ciekawe...*, „Stolica” 1973, nr 12, s. 14). Dodajmy, że sprzedaż „Stolicy” oscylowała wokół 50 tys. egzemplarzy. *Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1973*, Warszawa 1974, s. 15.

²² „Kulisy” miały wówczas między 231 tys. a 253 tys. egzemplarzy nakładu. *Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1971*, s. 12. Charakterystyki poszczególnych znaków zodiaku ukazywały się w „Kulisach” od marca 1970 do lutego 1971 r., a w „Opolu” od maja 1970 do lipca 1972 r. Artykuł zapowiadający pierwszy cykl astrologiczny trafił nawet stronę tytułową „Kulis” z 29.03.1970 r. Od kwietnia do końca 1971 „Kulisy” publikowały z kolei „Przepowiednie astrologiczne” na kolejne miesiące, również autorstwa Szumana, a 4.06.1972 zamieściły wywiad z Edwardem Jokelem (pseudonim J. Glenska). E. Jokeł, *Z przymrużeniem oka. Ścieżki życia*. Rozmawiała Alina Budzińska, „Kulisy” 1972, nr 23, s. 7.

²³ W. Konarzewska, *Transmisje z kosmosu. Astrologia*, „Polityka” 1973, nr 51, s. 15; A. Łaszowski, *Wiedza tajemna. Zapiski z dawnych lat*, „Kierunki” 1972, nr 11, s. 6–7; oraz *Jak zostałem...*

skich parapsychologów w Akademii Nauk ZSRR²⁴. W 1973 r. odbył się w Pradze Pierwszy Kongres Badań Psychotronicznych²⁵, który zgromadził uczestników z ponad dwudziestu państw, i o którym donosiły polskie tygodniki „Literatura”, „Kultura” i „Polityka”²⁶. Dwa pierwsze eksponowały zresztą teksty o tym wydarzeniu na stronach tytułowych, co uwidacznia skalę zainteresowania świata dziennikarskiego i społeczeństwa tą problematyką. Od tej pory, pomimo niejednoznacznej postawy władz radzieckich²⁷ (polskie zdawały się przymykać oko na te procesy), w niemal całym bloku wschodnim rosła popularność psychotroniki jako ulepszonej i „socjalistycznej”, bo wykreowanej w Czechosłowacji, wersji parapsychologii. Przy tym termin „parapsychologia” nadal był stosowany, a psychotronikę rozumiano szeroko, czego dowodem są zróżnicowane praktyki członków stowarzyszeń z terminem „psychotronika” w nazwie, podobnie jak miało to wcześniej miejsce w wypadku „radiestezji” i „różdżkarstwa”²⁸.

Nie będzie chyba przesady w stwierdzeniu, że w drugiej połowie 1974 r. prasa zasypała czytelników tematyką ezoteryczną. Młodzieżowe „Dookoła Świata” rozpoczęło latem druk trzech serii obszernych, ilustrowanych artykułów Krzysztofa Borunia i Stanisława Hadyny, poruszających tak różne wątki, jak mesmeryzm, spirytyzm, telepatia, fotografia kirlianowska, *healing* i joga, co dobrze pokazuje sygnalizowane na początku tych rozważań mieszanie się różnych koncepcji i praktyk²⁹. Niedługo później kierowana przez Jerzego Putramenta „Literatura” opublikowała kilka tekstów o parapsychologii, psychotronicie i magii³⁰, a między wrześniem

²⁴ H.H.J. Keil, *Russian Parapsychologists Hold Meeting*, „Newsletter of the Parapsychology Foundation” 1968, t. 15, nr 5, s. 12–14; S. Krippner, J. Hickman, *West Meets East. A Parapsychological Détente*, „Psychic” 1974, maj–czerwiec, s. 51.

²⁵ Psychotronika miała być doskonalszą od parapsychologii nauką, „która bada interakcje zachodzące na odległość, [...] związane z pewną formą energii, jeszcze nie zrozumianą”, uwzględniając tak aspekt filozoficzno-psychologiczny, jak techniczno-fizyczny. Z. Rejdák, *Psychotronika — jej aktualny stan*, przekł. T. Mazurkiewicz, J. Prokopiuk, „Literatura na Świecie” 1983, nr 4, s. 7, 9.

²⁶ Z. Godycka, L.E. Stefański, *Czary XX wieku. Od parapsychologii do psychotroniki*, „Literatura” 1973, nr 40, s. 1, 4–5; L.E. Stefański, *Psychotronika...*; W. Konarzewska, *Krok za horyzontem*, „Polityka” 1973, nr 33, s. 15.

²⁷ B. Herbert, *Soviet Philosophers Discuss Parapsychology*, „Parapsychology Review” 1974, nr 2, s. 17–18.

²⁸ W stowarzyszeniach tych zajmowano się bioenergoterapią, jasnowidzeniem, astrologią, medytacją, a nawet antropozofią, zaś w początku lat 80. część stowarzyszeń różdżkarskich zmieniła nazwę na psychotroniczne.

²⁹ K. Boruń, *Tajemnice zjawisk paranormalnych*, „Dookoła Świata” 1974, nr 30–nr 36, s. 18–19; S. Hadyna, *Refleksje po praskim Kongresie Parapsychologii*, „Dookoła Świata” 1974, nr 37–nr 43, s. 18–19; K. Boruń, *Czym zajmuje się psychotronika*, „Dookoła Świata” 1974, nr 44–nr 50, s. 18–19.

³⁰ M. Freedom Long, *Magia Kahunów*, „Literatura” 1974, nr 32, s. 8; S. Manczarski, *Psychometria*, „Literatura” 1974, nr 32, s. 8; J. Zieleński, *Kto ma się parać parapsychologią*, „Literatura” 1974, nr 32, s. 9; C. Klimuszek, *Moje jasnowidzenie...*; *Magia czy nieznana siła (dyskusja)*, „Literatura” 1974, nr 39, s. 2–3.

1974 a styczniem 1975 r. — autobiograficzną relację jasnowidza ks. Czesława Andrzeja Klimuszki. Wanda Konarzewska, uczestniczka kongresu psychotronicznego w Pradze, osoba obracająca się w środowisku ezoterycznym i do momentu jej wyjazdu z kraju w czasie stanu wojennego jedna z aktywniejszych popularyzaterek tej problematyki w „Literaturze” (oraz Telewizji Polskiej), starała się zresztą o wydanie tekstu ks. Klimuszki przez któreś z państwowych wydawnictw, lecz bez skutku.

Przywołane wyżej publikacje wywołały efekt kaskadowy. Podczas zebrania świeżo powołanej Sekcji Psychotroniki Polskiego Towarzystwa Cybernetycznego w październiku 1974 r. część uczestników miała ze sobą podobno numery „Literatury” z wypowiedziami Klimuszki³¹. W tym samym miesiącu na łamach „Kultury” wypowiedział się Stanisław Lem, który określił wprawdzie „okultyzm” (bo w tym kontekście widział procesy, o których mowa) jako „wątkę-wstańkę historii”, zjawisko, w którym „wszystko się [...] zawsze tylko zapowiada, [...] obiecuje, budzi nadzieje”, ale nie wykluczył możliwości nowych odkryć naukowych³². W sierpniu następnego roku „Miesięcznik Literacki” zamieści stenogram debaty o astrologii z głosami m.in. Wandy Konarzewskiej, Leszka Szumana, onkologa Juliana Aleksandrowicza oraz Włodzimierza Sokorskiego, redaktora periodyku³³, „Kulisy” wydrukują wspomnienia o Stefanie Ossowieckim³⁴, a tygodniki PAX-owskie będą odąd regularnie pisać o różdżkarstwie, medytacji i uzdrowicielach.

Publikacje te ilustrują istotne przemiany społeczno-kulturowe, które budziły uwagę różnych czasopism i były, oczywiście, również kształtowane przez środki komunikowania masowego. Skupiam się na tygodnikach, dwutygodnikach i miesięcznikach, gdyż dzienniki rzadko poruszały tematy ezoteryczne, chociaż w 1975 r. o „renesansie parapsychologii” donosiła nawet Polska Agencja Prasowa, na którą powoływała się z kolei, nie bez życzliwego zainteresowania, m.in. podlaska „Gazeta Współczesna”, organ PZPR³⁵. Druga połowa lat 70. stoi już wyraźnie pod znakiem tematyki ezoterycznej, a właściwie ruchu New Age, mimo że to pojęcie prawie się nie pojawiało w dyskursie publicznym do czasu upadku komunizmu. Znamienne dla New Age jest mieszanie się różnych tradycji, eklektyzm ideowy, nacisk na indywidualizm i rozwój duchowości, większa świadomość ekologiczna i pewien sceptycyzm wobec nauki. Z tymi cechami wiązać można m.in. popularność medycyny alternatywnej i praktyk mających poprawić stan psychofizyczny jednostki lub ułatwić kontakt z innym wymiarem, takich jak afirmacja, medytacja transcendentalna, joga czy rebirthing.

³¹ W. Osiatyński, *Reportaż z „dziwnego świata”*, „Kultura” 1974, nr 43, s. 5.

³² S. Lem, *O zjawiskach pozamysłowych*, „Kultura” 1974, nr 45, s. 8, 10; nr 46, s. 8–9.

³³ *Astrologia i nauka (dyskusja)*, „Miesięcznik Literacki” 1975, nr 8, s. 75–88.

³⁴ N. Omelczenko, *Moje spotkania z jasnowidzem* (na podst. pamiętników Antoniego Plater-Zyberka), „Kulisy” 1975, nr 47, s. 7; nr 48, s. 6–7; nr 49, s. 6; nr 50, s. 6; nr 51/52, s. 9; 1976, nr 1, s. 7.

³⁵ PAP, *Renesans parapsychologii*, „Gazeta Współczesna” 8.10.1975 (nr 221), s. 5.

Z racji obszernego materiału źródłowego postaram się wydobycь ważniejsze tendencje widoczne w drugiej połowie lat 70. i w następnej dekadzie. O praktykach ezoterycznych najczęściej pisały „Przekrój”, „WTK” i „Kierunki”. Do dziennikarzy i publicystów „Przekroju” specjalizujących się w tej problematyce należeli Lucyna Winnicka, Bogna Wernichowska, Jerzy Lessmann, Jerzy Hordyński, Mieczysław Babiński i Andrzej Donimirski. Ponadto na łamach tygodnika gościli Stefan Manczarski³⁶, Leszek Szuman³⁷ oraz propagator psychotroniki Lech Emfazy Stefański³⁸. Tego ostatniego Winnicka знаła ze Stowarzyszenia Radiestetów w Warszawie i poświęciła nawet artykuł treningom chodzenia po ogniu, prowadzonym przez Stefańskiego³⁹. Wernichowska, do której wróć, zajmowała się bioenergoterapią oraz różnymi rodzajami wróżb, zwłaszcza astrologią. Astrologia interesowała także Hordyńskiego oraz Babińskiego, parapsychologia zaś — Lessmanna⁴⁰.

Najbardziej znaczącą postacią w tym gronie z racji jej rozpoznawalności i aktywności pozaprasowej była Lucyna Winnicka — ceniona aktorka, która w połowie lat 70. zajęła się dziennikarstwem i propagowaniem nowego podejścia do zdrowia i życia. Swoj pierwszy tekst o tematyce ezoterycznej Winnicka zamieściła właśnie w „Przekroju” w 1976 r., opisując swoje doświadczenia z filipińskimi uzdrowicielami. Odtąd krakowski tygodnik regularnie drukował jej artykuły o afirmacjach, medytacji, rebirthingu, duchowości Dalekiego Wschodu, metodzie biodynamicznej (powiązanej z antropozofią) oraz medycynie alternatywnej, nierzadko połączone z relacjami z podróży⁴¹. Sławne nazwisko przyciągało czytelników, a przy tym

³⁶ Wywiady z Manczarskim: S. Manczarski, *Czy można zobaczyć duchy?* Rozmawiał J.Z. Lessmann, „Przekrój” 1974, nr 1512, s. 11; *Prawda czy szarlataneria?* Rozmawiał J.Z. Lessmann, „Przekrój” 1975, nr 1560, s. 11; *Elektromagnetyczna teoria spostrzegania pozazmysłowego*, „Przekrój” 1976, nr 1640, s. 16–17.

³⁷ L. Szuman, *Astrologia ma przyszłość*. Rozmawiała B. Wernichowska, „Przekrój” 1979, nr 1761, s. 10–11; *Czy wpłaczemy się w warkocz komety?* Rozmawiała B. Wernichowska, „Przekrój” 1985, nr 1047, s. 22.

³⁸ L.E. Stefański, *Od magii do psychotroniki. Czy wróżka prawdę Ci powie*, „Przekrój” 1977, nr 1689, s. 20; *O parapsychologii twórczości*. Rozmawiała M. Komorowska, „Przekrój” 1982, nr 1945, s. 8–9; *Światowe kroki w nieznanne*. Rozmawiała B. Wernichowska, „Przekrój” 1986, nr 2167–2168, s. 44.

³⁹ L. Winnicka, *Uczyć się żyć*. Rozmawia M. Terlecka, „Dziennik Pojezierza” 22–24.02.1986, s. 6; L. Winnicka, *Krok w ogień — krok w nieznanne*, „Przekrój” 1985, nr 2107, s. 16–17.

⁴⁰ Np. J.Z. Lessmann, *O różdżkach, radiestezji i promieniowaniu podziemnych żył*, „Przekrój” 1977, nr 1695, s. 20, 22; J. Sosnowski, *Bez cudów! O fenomenie Joasi Gajewskiej*. Rozmawiał J.Z. Lessmann, „Przekrój” 1983, nr 1996, s. 23; J. Rejmer, *O człowieku, który może zobaczyć nasze wnętrza...* Rozmawiał J.Z. Lessmann, „Przekrój” 1983, nr 1989, s. 17, 22–23; J. Rejmer, *Patrę w przyszłość...* Rozmawiał J.Z. Lessmann, „Przekrój” 1985, nr 2093, s. 16–17; A. Donimirski, *Z pobytu poza ciałem*, „Przekrój” 1982, nr 1932, s. 20.

⁴¹ Zob. np. artykuły Winnickiej: L. Winnicka, *Operował mnie Blanche*, „Przekrój” 1976, nr 1610, s. 19–20; *Guru wybierasz sobie sam*, „Przekrój” 1978, nr 1745, s. 6–7, 20; *Jak we śnie — widzianymi szeroko oczami*, „Przekrój” 1979, nr 1768, s. 16–17; *O metodzie biodynamicznej. Z wizytą u dr. inż. Juliana Osetka*, „Przekrój” 1982, nr 1941, s. 18; *Uzdrowiciele*, „Przekrój” 1983, nr 1966,

Winnicka była wiarygodna, gdyż pisała o własnych doświadczeniach, w tym o założonej przez nią Akademii Życia⁴².

Młodsza o dwadzieścia lat Bognę Wernichowską fascynowały z kolei rozmaite systemy wróżbiarskie. W latach 1982–1985 prezentowała czytelnikom, sama lub we współpracy z Bronisławem Wołoszynem, m.in. horoskopy Azteków i Majów czy horoskop peruwiański, a w drugiej połowie lat 80. przeprowadziła serię wywiadów z osobami praktykującymi różdżkarstwo, bioenergoterapię, tarot oraz chiromancję⁴³.

Intrygujący jest stosunek „WTK” i „Kierunków” do tematyki ezoterycznej, gdyż periodyki te starały się pokazać, że nie musi ona być sprzeczna z religią katolicką. Zapraszano więc do wywiadów duchownych, np. ks. Zygmunta Kiljanka i ks. prof. Ryszarda Paciorkowskiego, oraz autorów deklarujących swój katolicyzm, np. Alfreda Łaszowskiego⁴⁴. Do propagatorów tej problematyki w zespole redakcyjnym „WTK” należeli Elżbieta Niedźwiedzka-Sadowska⁴⁵ i Janusz Olejnik⁴⁶, a w „Kierunkach” — Wojciech S. Łukaszek⁴⁷. Poza próbami pogodzenia religii z ezoteryzmem istotne wydają się jeszcze dwie sprawy. Otóż wiele z tych artykułów zapowiadano na stronach tytułowych i często dotyczyły one medycyny alternatywnej, której popularność w społeczeństwie rosła. Z kolei w odróżnieniu od „Kierunków”

s. 16–17; *Technika higieny umysłu, czyli TM — przedsmak utopii*, „Przekrój” 1984, nr 2037, s. 18–19; *Rozmowa z widzącym aurę*, „Przekrój” 1988, nr 2223, s. 20.

⁴² Pomysł Akademii Życia zrodził się w drugiej połowie lat 70., lecz zrealizowano go w początku lat 80. L. Winnicka, *Życie w harmonii*, „Przekrój” 1985, nr 2097, s. 20; *Nie mniej niż gwiazdy i drzewa masz prawo być tutaj*, „Przekrój” 1986, nr 2167–2168, s. 38–39; *Nie bądź cyniczny wobec miłości...*, „Przekrój” 1987, nr 2170, s. 18–19; *Bądź łagodny dla siebie...*, „Przekrój” 1987, nr 2173, s. 17.

⁴³ Zob. np. E. Brzezińska, *W kręgu Taroka*. Rozmawia B. Wernichowska, „Przekrój” 1985, nr 2038, s. 22–23; B. Leńczuk, *Bioenergoterapia a stresy*. Rozmawiała B. Wernichowska, „Przekrój” 1985, nr 2046, s. 23; H. Wilda-Kowalska, *Widzieć w przestrzeni*. Rozmawia B. Wernichowska, „Przekrój” 1986, nr 2164, s. 20; S. Majewski, *Dłoń zwierciadłem duszy*. Rozmawiała B. Wernichowska, „Przekrój” 1988, nr 2268, s. 17.

⁴⁴ R. Paciorkowski, *Z zagadnień parapsychologii. Tajemnice hipnozy*, „WTK” 1974, nr 51/52, s. 6–9; Z. Kiljanek, *Możliwości radiestezji*. Rozmawiał J. Olejnik, „WTK” 1975, nr 18, s. 1, 8; A. Łaszowski, *Jak zostałem...* Na temat astrologii zob. też L. Klimczak, *Ludzie i gwiazdy*, „Kierunki” 1978, nr 28, s. 9; L. Klimczak, *Czas Błyskawicy*, „Kierunki” 1978, nr 31, s. 9.

⁴⁵ S. Manczarski, *Psychotronika — nauka obiecująca i niebezpieczna*. Rozmawiała E. Sadowska, „WTK” 1975, nr 1, s. 1, 5; L.E. Stefański, *Polacy w Monte Carlo*. Rozmawiała E. Sadowska, „WTK” 1975, nr 40, s. 1, 3; oraz artykuły E. Sadowskiej: *Spotkania z psychotroniką*, „WTK” 1975, nr 31, s. 1, 3; *Uzdrowiacz*, „WTK” 1978, nr 3, s. 1, 10; *Uzdrowiacze. Co o nich wiemy?*, „WTK” 1978, nr 31, s. 1, 10; Sadowska pisała również jodze i zen.

⁴⁶ Łukaszek opracował np. cykl „*Tajemnice parapsychologii*”: W.S. Łukaszek, *Być albo nie być telepatii*, „Kierunki” 1975, nr 14, s. 12; *Wyzwanie rzucone nauce*, „Kierunki” 1975, nr 15, s. 12; *Hochsztapler czy geniusz?*, „Kierunki” 1975, nr 10, s. 12; *Czarodzieje XX wieku*, „Kierunki” 1975, nr 11, s. 14.

⁴⁷ Np. Z. Urbański, *Człowiek w środowisku elektromagnetycznym*. Rozmawiał J. Olejnik, „WTK” 1975, nr 50, s. 1, 9; L.E. Stefański, *Na tropie szóstego zmysłu*. Rozmawiał J. Olejnik, „WTK” 1978, nr 7, s. 1, 9; nr 8, s. 9.

„WTK” odcinał się od astrologii⁴⁸, co mogło wynikać z odmiennych zainteresowań poszczególnych dziennikarzy lub z chęci pozyskania innych czytelników.

W drugiej połowie lat 70. o radiestezji, astrologii i medytacji pisały także (nadal) „Kulisy”, lecz już z mniejszą częstotliwością⁴⁹. Podobnie „Literatura”, która opublikowała np. autobiograficzny tekst Rosy Bailly, polonofilki, tłumaczki i uzdrowicielki, ale nie promowała praktyk ezoterycznych tak intensywnie, jak wcześniej⁵⁰. W wypadku „Kulis”, jak również „Tygodnika Demokratycznego” i „Panoramy”, ich stałymi elementami stały się horoskopy⁵¹. Jeśli zaś chodzi o czasopisma sceptyczne wobec problematyki ezoterycznej lub zwykle ją ignorujące, wymienić należy „Argumenty” oraz „Fakty i Myśli” (periodyki Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej), „Kulturę”, „Politykę”, „Miesięcznik Kulturalny” i „Perspektywy”⁵². Pojedyncze krytyczne wypowiedzi o magii, hipnozie czy uzdrowieniach drukowały ponadto „Forum” oraz „Żyjmy Dłużej”.

⁴⁸ J. N., *Planety, horoskopy, pieniądze*, „WTK” 1975, nr 4, s. 5 — tekst krytykuje popularność astrologii w RFN.

⁴⁹ F. Pawęski, Z. Urbański, *Czarodziejska różdżka*. Rozmawiali H. Marzejon, M. Piotrowski, M.J. Sierżogowa], „Kulisy” 1979, nr 7, s. 6–7; A. Dubrawska, *Medytować transcendentnie*, „Kulisy” 1978, nr 1, s. 4; L. Weres, *W obronie astrologii*. Rozmawiał A. Wojciechowski, „Kulisy” 1979, nr 12, s. 6, 11. W jednym z numerów z 1976 r. horoskop znalazł się obok relacji z Kongresu Science Fiction w Poznaniu.

⁵⁰ Np. w 1976 r. „Literatura” poruszyła tematy ezoteryczne tylko w numerze bożonarodzeniowym, w którym znalazły się wyimek z autobiografii André Malraux o wizycie u wróżki oraz recenzja wspomnień wróża Józefa Marcinkowskiego, znanego jako Akhara Jussuf Mustafa. A. Malraux, *U wróżki*, przekł. I i J. Rogozińscy, „Literatura” 1976, nr 52/53, s. 12–13; M. Boni, *Jasnovidz prawdę ci powie...*, s. 23. W 1978 r. było podobnie — w ostatnim numerze zamieszczono wypowiedzi ośmiu osób na temat paranormalności, wśród nich Stefana Manczarskiego, Lucyny Winnickiej, Elżbiety Dziłkowskiej i Krzysztofa Baranowskiego. K. J 1978., *Czy państwo wierzą w duchy?* „Literatura” 1978, nr 51/52, s. 12–13. Artykuł zapowiedziano jako „święteczny żart”. Zob. też R. Bailly, *Moje zwycięstwo nad rakiem*, tłum. K. Murawski, „Literatura” 1979, nr 9–nr 12, s. 9, 14.

⁵¹ Np. artykuł o tzw. metodzie Evelyn Monahan, polegającej na medytacji, autosugestii i wizualizacji, w „Panoramie”, czy cykl o parapsychologii w „Tygodniku Demokratycznym”. H. Rajtarowa, *Oddychaj i powtarzaj. Jestem doskonale zdrowy...*, „Panorama” 1983, nr 12, s. 19; M. Sowińska, *Wyprawy w głąb człowieka*, „Tygodnik Demokratyczny” 1983, nry 5, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 24, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 44.

⁵² Krytycznie np. M. Azembski, *Gwiazdy i polityka*, „Kultura” 1975, nr 1, s. 10; Z. Siedlecki, *W obronie zdrowego rozsądku. Wieści z zaświatów*, „Kultura” 1975, nr 2, s. 5. Z sympatią dla praktyk ezoterycznych np. E.D. Mitchell, *Parapsychologia jest tylko narzędziem*. Rozmawiał W. Osiatyński, „Kultura” 1975, nr 51/52, s. 13–14; czy W. Osiatyński, *Filipińska baśń. Korespondencja z Manili*, „Kultura” 1979, nr 34, s. 7–8.

Zakończenie

Analiza prasy PRL pozwala stwierdzić, że od połowy lat 70. była ona kluczowym środkiem popularyzacji praktyk ezoterycznych. Spektrum tych praktyk, w latach 60. ograniczonych do parapsychologii i szukających podbudowy naukowej, w kolejnej dekadzie znacząco się poszerzyło, a część periodyków chętnie podejmowała zagadnienia wcześniej odrzucane jako sprzeczne z aktualnym stanem wiedzy. Do upowszechnienia omawianej problematyki najbardziej przyczyniły się najpierw „Tygodnik Demokratyczny”, „Literatura” i młodzieżowe „Dokoła Świata”, następnie zaś „Przekrój”, „Kulisy”, „WTK” oraz „Kierunki”. Szczególną rolę pełnił tutaj „Przekrój” jako tygodnik wysokonakładowy, frapujący pod względem treści, a przy tym bogato ilustrowany.

Dzięki efektowi synergii możliwe było przywrócenie powojennej kulturze polskiej dawniejszych tradycji ezoterycznych oraz wprowadzenie do niej nowych idei, napływających z krajów socjalistycznych, z Zachodu, a także z Indii. Stało się tak, mimo że liczne teksty o tematyce ezoterycznej ukazały się w tzw. sezonie ogórkowym i były traktowane przez redakcję z przymrużeniem oka, a przynajmniej tak je przedstawiano — być może po to, by zyskać akceptację cenzorów. Niebagatelną rolę w tym procesie przypada dziennikarzom, takim jak Krzysztof Boruń, Wanda Konarzewska i Lucyna Winnicka, którzy utrzymywali żywe kontakty ze środowiskiem ezoterycznym.

Coraz intensywniejsza obecność praktyk ezoterycznych w dyskursie publicznym późnego PRL budzi również pytanie o powody poruszania tych kwestii przez prasę i potencjalne korzyści dla czasopism. Otóż nakład niektórych tytułów wzrósł po publikacji tekstów na tematy ezoteryczne, np. sprzedaż „Literatury” między 1973 a 1974 rokiem zwiększyła się z 46 do ponad 61 tysięcy egzemplarzy; korzystną zmianę odnotowały też „Kierunki” w latach 1974–1976 (wzrost sprzedaży z 12 do ponad 18 tys. egzemplarzy)⁵³. Trudno jednak stwierdzić, czy kwestie finansowe były czynnikiem decydującym o podjęciu tej problematyki. W grę mogły bowiem wchodzić i inne okoliczności, zwłaszcza chęć zapokożenia społecznego zapotrzebowania na te kwestie w sytuacji, gdy powstawały stowarzyszenia różdżkarskie i grupy ćwiczące jogę oraz medytację, organizowano seanse z bioenergoterapeutami i gdy coraz więcej osób podróżowało na Zachód i do Azji. Zapewne także chęć dorównania konkurencji piszącej o tych sprawach nie była bez znaczenia. W każdym razie to prasa przyczyniła się w ogromnej mierze do tego, że niektóre praktyki ezoteryczne weszły do mainstreamu jeszcze przed upadkiem PRL.

⁵³ *Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1974*, s. 12; *Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1977*, s. 22; *Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1979*, s. 23.

Bibliografia

- Andrycz N., *Patrzę i wspominam*, Warszawa 2012.
- Anton A., *Das Paranormale im Sozialismus. Zum Umgang mit heterodoxen Wissensbeständen, Erfahrungen und Praktiken in der DDR*, Berlin 2018.
- Astrologia i nauka (dyskusja)*, „Miesięcznik Literacki” 1975, nr 8, s. 75–88.
- Azembski M., *Gwiazdy i polityka*, „Kultura” 1975, nr 1, s. 10.
- Bailly R., *Moje zwiędstwo nad rakiem*, tłum. K. Murawski, „Literatura” 1979, nr 9–nr 12, s. 9, 14.
- Bednarczyk M., *Western Esotericism and Parapsychology in Socialist Poland. Between Censorship and the Official Culture*, „Zeitschrift für slavische Philologie” 2024, t. 80, nr 2, s. 399–425.
- Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1965*, Warszawa 1966.
- Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1971*, Warszawa 1972.
- Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1973*, Warszawa 1974.
- Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1974*, Warszawa 1975.
- Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1977*, Warszawa 1978.
- Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1979*, Warszawa 1980.
- Biuletyn nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1983*, Warszawa 1984.
- Biuletyn przeciętnych nakładów prasy krajowej i zagranicznej w roku 1959*, Warszawa 1960.
- Boruń K., *Czym zajmuje się psychotronika*, „Dookoła Świata” 1974, nr 44–nr 50, s. 18–19.
- Boruń K., *Dr Ochorowicz a nauka*, „Tygodnik Demokratyczny” 1967, nr 11, s. 6.
- Boruń K., *Magnetyzerzy*, „Dookoła Świata” 1974, nr 33, s. 18–19.
- Boruń K., *Tajemnice zjawisk paranormalnych*, „Dookoła Świata” 1974, nr 30–nr 36, s. 18–19.
- Boruń K., *Zagadka Ossowieckiego*, „Tygodnik Demokratyczny” 1967, nr 14, s. 6.
- Brzezińska E., *W kręgu Taroka*. Rozmawia B. Wernichowska, „Przekrój” 1985, nr 2038, s. 22–23.
- Dalborowa R., *A jednak ciekawe...*, „Stolica” 1973, nr 12, s. 14.
- Donimirski A., *Z pobytu poza ciałem*, „Przekrój” 1982, nr 1932, s. 20.
- Doroszewski K., *Sekrety bioterapii*, „Kierunki” 1983, nr 42, s. 8.
- Dubrawska A., *Medytować transcendentalnie*, „Kulisy” 1978, nr 1, s. 4.
- Freedom Long M., *Magia Kahunów*, „Literatura” 1974, nr 32, s. 8.
- Giełżyński W., *Raport w sprawie czarnej magii*, „Dookoła Świata” 1964, nr 1, s. 10–11.
- Godycka Z., Stefański L.E., *Czary XX wieku. Od parapsychologii do psychotroniki*, „Literatura” 1973, nr 40, s. 1, 4–5.
- Hadyna S., *Refleksje po praskim Kongresie Parapsychologii*, „Dookoła Świata” 1974, nr 37–nr 43, s. 18–19.
- Herbert B., *Soviet Philosophers Discuss Parapsychology*, „Parapsychology Review” 1974, nr 2, s. 17–18.
- Hollanek A., *Szósty zmysł*, „Perspektywy” 1972, nr 51 (173), s. 14.

- J. N., *Planety, horoskopy, pieniądze*, „WTK” 1975, nr 4, s. 5.
- Jacyna J., *Fakty i legendy o Ossowieckim*, „Tygodnik Demokratyczny” 1970, nr 28–nr 52; 1971, nr 1–21.
- Jar-Karo, *Astrologia — tajna broń Churchilla*, „Kulisy” 1964, nr 1, s. 5.
- Jaworski M., *Czy jasnowidzenie jest faktem?*, „Przekrój” 1965, nr 1067, s. 1, 11.
- Jaworski M., *Tajemnice paranormalności*, „Dokoła Świata” 1964, nr 51/52, s. 18–19.
- Jokel E., *Z przymrużeniem oka. Ścieżki życia*. Rozmawiała Alina Budzińska, „Kulisy” 1972, nr 23, s. 7.
- K. J. 1978, *Czy państwo wierzą w duchy?* „Literatura” 1978, nr 51/52, s. 12–13.
- Kaden Z., *Różdżka czarodziejska*, „Ty i Ja” 1963, nr 9, s. 49–50.
- Kaden Z., *Telepatia*, „Ty i Ja” 1964, nr 10, s. 43–45; nr 11, s. 18–19.
- Kalkowski J., *Czy istnieje postrzeganie pozazmysłowe (Poważnie o „duchach”)*, „Przekrój” 1970, nr 1297, s. 10–11.
- Karaś H., *Quo vadis, Nowa Ero? New Age w Polsce*, Warszawa 1999.
- Keil H.H.J., *Russian Parapsychologists Hold Meeting*, „Newsletter of the Parapsychology Foundation” 1968, t. 15, nr 5, s. 12–14.
- Kiljanek Z., *Możliwości radiestezji*. Rozmawiał J. Olejnik, „WTK” 1975, nr 18, s. 1, 8.
- Klimczak L., *Czas błyskawicy*, „Kierunki” 1978, nr 31, s. 9.
- Klimczak L., *Ludzie i gwiazdy*, „Kierunki” 1978, nr 28, s. 9.
- Klimuszko C., *Moje jasnowidzenie świata*, „Literatura” 1974, nr 39–nr 51/52; 1975, nr 1–nr 5, s. 14.
- Konarzewska W., *Krok za horyzontem*, „Polityka” 1973, nr 33, s. 15.
- Konarzewska W., *Transmisje z kosmosu. Astrologia*, „Polityka” 1973, nr 51, s. 15.
- Krippner S., Hickman J., *West Meets East. A Parapsychological Détente*, „Psychic” 1974, maj–czerwiec, s. 51.
- Kubiatowski J., *Manczarski Stefan*, [w:] *Słownik polskich pionierów techniki*, red. B. Orłowski, Katowice 1984, s. 132.
- Leksykon terminów medialnych*, red. K. Wolny-Zmorzyński, K. Doktorowicz, P. Płaneta, R. Filas, Toruń 2024.
- Lem S., *O zjawiskach pozazmysłowych*, „Kultura” 1974, nr 45, s. 8, 10; nr 46, s. 8–9.
- Leńczuk B., *Bioenergoterapia a stresy*. Rozmawiała B. Wernichowska, „Przekrój” 1985, nr 2046, s. 23.
- Lessmann J.Z., *O różdżkach, radiestezji i promieniowaniu podziemnych żył*, „Przekrój” 1977, nr 1695, s. 20, 22.
- Lis-Gawalewicz M., *Cudowne uzdrowienia*, „Przekrój” 1956, nr 579, s. 4.
- Łaszowski A., *Jak zostałem astrologiem*, „Kierunki” 1974, nr 11, s. 6–8.
- Łaszowski A., *Wiedza tajemna. Zapiski z dawnych lat*, „Kierunki” 1972, nr 11, s. 6–7.
- Łukaszek W.S., *Być albo nie być telepatii*, „Kierunki” 1975, nr 14, s. 12.
- Łukaszek W.S., *Czarodzieje XX wieku*, „Kierunki” 1975, nr 11, s. 14.
- Łukaszek W.S., *Hochsztapler czy geniusz?* „Kierunki” 1975, nr 10, s. 12.
- Łukaszek W.S., *Wyzwanie rzucone nauce*, „Kierunki” 1975, nr 15, s. 12.
- Magia czy nieznaną siłą (dyskusja)*, „Literatura” 1974, nr 39, s. 2–3.
- Majewski S., *Dłoń zwierciadłem duszy*. Rozmawiała B. Wernichowska, „Przekrój” 1988, nr 2268, s. 17.
- Malewski A., *Czy istnieją zjawiska paranormalne*, „Problemy” 1957, nr 8, s. 565–573.

- Malraux A., *U wróżki*, przekł. I i J. Rogoziński, „Literatura” 1976, nr 52/53, s. 12–13.
- Manczarski S., *Czy można zobaczyć duchy?* Rozmawiał J. Z. Lessman, „Przekrój” 1974, nr 1512, s. 11.
- Manczarski S., *Elektromagnetyczna teoria spostrzegania pozazmysłowego*, „Przekrój” 1976, nr 1640, s. 16–17.
- Manczarski S., *Polski naukowiec o telepatii*. Rozmawiała E. Łozińska, „Ty i Ja” 1965, nr 1, s. 2–3.
- Manczarski S., *Psychotronika — nauka obiecująca i niebezpieczna*. Rozmawiała E. Sadowska, „WTK” 1975, nr 1, s. 1, 5.
- Manczarski, S. *Psychometria*, „Literatura” 1974, nr 32, s. 8.
- Manczarski, S., *Prawda czy szarlataneria?* Rozmawiał J.Z. Lessmann, „Przekrój” 1975, nr 1560, s. 11.
- Mitchell E.D., *Parapsychologia jest tylko narzędziem*. Rozmawiał W. Osiatyński, „Kultura” 1975, nr 51/52, s. 13–14.
- Musiał Z., Wolniewicz B., *Psychotronika jako neokultyzm*, „Studia Filozoficzne” 1975, nr 7, s. 155–168.
- Mustafa A.J., *Opowieści wróżbity*, „Tygodnik Demokratyczny” 1979, nr 1, s. 20; nr 3, s. 21; nr 10, s. 20; nr 18, s. 20.
- Omelczenko N., *Moje spotkania z jasnowidzem* (na podst. pamiętników Antoniego Plater-Zyberka), „Kulisy” 1975, nr 47–nr 51, s. 9; 1976, nr 1, s. 7.
- Osiatyński W., *Filipińska baśń. Korespondencja z Manili*, „Kultura” 1979, nr 34, s. 7–8.
- Osiatyński W., *Reportaż z „dziwnego świata”*, „Kultura” 1974, nr 43, s. 5.
- Paciorkowski R., *Z zagadnień parapsychologii. Tajemnice hipnozy*, „WTK” 1974, nr 51/52, s. 6–9.
- PAP, *Renesans parapsychologii*, „Gazeta Współczesna” 8.10.1975, s. 5.
- Pawęski F., Urbański Z., *Czarodziejska różdżka*. Rozmawiali H. Marzejon, M. Piotrowski, M.J. Sierżęgowa, „Kulisy” 1979, nr 7, s. 6–7.
- Potkaj T., *Przekrój Eilego. Biografia całego tego zamieszania z uwzględnieniem psa Fafika*, Kraków 2019.
- Rajtarowa H., *Oddychaj i powtarzaj. Jestem doskonale zdrowy...*, „Panorama” 1983, nr 12, s. 19.
- Rejdák Z., *Psychotronika — jej aktualny stan*, przekł. T. Mazurkiewicz, J. Prokopiuk, „Literatura na Świecie” 1983, nr 4, s. 7, 9.
- Rejmer J., *O człowieku, który może zobaczyć nasze wnętrze...* Rozmawiał J.Z. Lessmann, „Przekrój” 1983, nr 1989, s. 17, 22–23.
- Rejmer J., *Patrzę w przyszłość...* Rozmawiał J.Z. Lessmann, „Przekrój” 1985, nr 2093, s. 16–17.
- Religion and Magic in Socialist and Post-Socialist Contexts I. Historic and Ethnographic Case Studies of Orthodoxy, Heterodoxy, and Alternative Spirituality*, ed. A. Cotofana, J.M. Nyce, Stuttgart 2017.
- Rurański J., *Życie pozaumysłowe*, „Polityka” 1984, nr 4, s. 7.
- Sadowska E., *Spotkania z psychotroniką*, „WTK” 1975, nr 31, s. 1, 3.
- Sadowska E., *Uzdrowiacz*, „WTK” 1978, nr 3, s. 1, 10.
- Sadowska E., *Uzdrowiacze. Co o nich wiemy?* „WTK” 1978, nr 31, s. 1, 10.

- Seg., *Cud czy zjawisko biologiczne*, „Żyjmy Dłużej” 1963, nr 6, s. 19.
- Siedlecki Z., *W obronie zdrowego rozsądku. Wieści z zaświatów*, „Kultura” 1975, nr 2, s. 5.
- Sosnowski J., *Bez cudów! O fenomenie Joasi Gajewskiej*. Rozmawiał J.Z. Lessmann, „Przekrój” 1983, nr 1996, s. 23.
- Sowińska M., *Wyprawy w głąb człowieka*, „Tygodnik Demokratyczny” 1983, nry 5, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 24, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 44.
- Stefański L.E., *Na tropie szóstego zmysłu*. Rozmawiał J. Olejnik, „WTK” 1978, nr 7, s. 1, 9; nr 8, s. 9.
- Stefański L.E., *O parapsychologii twórczości*. Rozmawiała M. Komorowska, „Przekrój” 1982, nr 1945, s. 8–9.
- Stefański L.E., *Od magii do psychotroniki. Czy wróżka prawdę Ci powie*, „Przekrój” 1977, nr 1689, s. 20.
- Stefański L.E., *Polacy w Monte Carlo*. Rozmawiała E. Sadowska, „WTK” 1975, nr 40, s. 1, 3.
- Stefański L.E., *Psychotronika — czary XX wieku*, „Kultura” 1973, nr 32, s. 11.
- Stefański L.E., *Światowe kroki w nieznanie*. Rozmawiała B. Wernichowska, „Przekrój” 1986, nr 2167–2168, s. 44.
- Szomański A., *Stefan Ossowiecki — u progu wielkiej tajemnicy*, „Za i Przeciw” 1959, nr 27–nr 35, s. 7; nr 39, s. 7.
- Szuman L., *Astrologia ma przyszłość*. Rozmawiała B. Wernichowska, „Przekrój” 1979, nr 1761, s. 10–11.
- Szuman L., *Czy wplączemy się w warkocz komety?* Rozmawiała B. Wernichowska, „Przekrój” 1985, nr 1047, s. 22.
- The New Age of Russia. Occult and Esoteric Dimensions*, red. B. Menzel, M. Hagemeister, B.G. Rosenthal, München – Berlin 2012.
- Urbański Z., *Człowiek w środowisku elektromagnetycznym*. Rozmawiał J. Olejnik, „WTK” 1975, nr 50, s. 1, 9.
- Weres L., *W obronie astrologii*. Rozmawiał A. Wojciechowski, „Kulisy” 1979, nr 12, s. 6, 11.
- Wesołowski A., *Horoskop jest żaglem*. Rozmawiała Elżbieta Sadowska, „WTK” 1980, nr 14, s. 12.
- Wilda-Kowska H., *Widzieć w przestrzeni*. Rozmawia B. Wernichowska, „Przekrój” 1986, nr 2164, s. 20.
- Winnicka L., *Bądź łagodny dla siebie...*, „Przekrój” 1987, nr 2173, s. 17.
- Winnicka L., *Guru wybierasz sobie sam*, „Przekrój” 1978, nr 1745, s. 6–7, 20.
- Winnicka L., *Jak we śnie — widzianymi szeroko oczami*, „Przekrój” 1979, nr 1768, s. 16–17.
- Winnicka L., *Krok w ogień — krok w nieznanie*, „Przekrój” 1985, nr 2107, s. 16–17.
- Winnicka L., *Nie mniej niż gwiazdy i drzewa masz prawo być tutaj*, „Przekrój” 1986, nr 2167–2168, s. 38–39.
- Winnicka L., *Nie bądź cyniczny wobec miłości...*, „Przekrój” 1987, nr 2170, s. 18–19.
- Winnicka L., *O metodzie biodynamicznej. Z wizytą u dr. inż. Juliana Osetka*, „Przekrój” 1982, nr 1941, s. 18.
- Winnicka L., *Operował mnie Blanche*, „Przekrój” 1976, nr 1610, s. 19–20.

Winnicka L., *Rozmowa z widzącym aurę*, „Przekrój” 1988, nr 2223, s. 20.

Winnicka L., *Technika higieny umysłu, czyli TM — przedsmak utopii*, „Przekrój” 1984, nr 2037, s. 18–19.

Winnicka L., *Uczyć się żyć*. Rozmawia M. Terlecka, „Dziennik Pojezierza” 22–24.02.1986, s. 6.

Winnicka L., *Uzdrowiciele*, „Przekrój” 1983, nr 1966, s. 16–17.

Winnicka L., *Życ w harmonii*, „Przekrój” 1985, nr 2097, s. 20.

Zieleński J., *Kto ma się parać parapsychologią*, „Literatura” 1974, nr 32, s. 9.